

четку ових излагања споменута су два од њих; то су делови кодификације материјалног и колизионог права ове области, као директни, и делови кодификације међународне привредне праксе, као индиректни извори обе гране права. Разматрања, пак, која су овде изнета, у ствари, дала су приказ настајања новог, трећег, облика извора међународног привредног права, тј. приказ кодификације његових докумената. У овом моменту присуствујемо стварању тзв. типске документације, у ствари типизације доказног материјала (пословног и судског), о постојању, садржини и процесу међународних привредних односа. То би био његов нови индиректни извор правних правила.

Др. Б. Д. Николајевић

АУТОРИТЕТ И СЛОБОДА У БУДУЋЕМ ДРУШТВУ

У процесу све веће демократизације нашег система друштвеног управљања и пред предстојећим доношењем нашег Устава који ће несумњиво отворити једну нову етапу у даљем кретању ка бескласном друштву, биће од интереса расправити, ма и укратко, нека питања сложеног теоријског проблема — односа ауторитета и слободе. Од тога како се замишља однос између ових двеју категорија умногоме зависи и конкретна пракса у изградњи механизма друштвеног управљања јер се пракса усмјерава ка остварењу једног унапријед одређеног циља.

Под ауторитетом у друштву подразумева се способност сваког субјекта који је у стању да доноси одлуке којима се други субјекти морају потчињавати. За ауторитет неки употребљавају и назив „власт у ширем смислу” која представља однос најмање двије воље у коме се једна мора потчињавати другој. „Власт значи да један субјекат наређује другој, каже проф. Лукић, тј. да одређује његово понашање, и да се овај други покорава првој. Власт је, дакле, издавање заповести о понашању другој, који те заповести слуша и мора да слуша, односно власт је наметање воље једног субјекта другој” (1).

Познато је да ауторитет може бити политичког и моралног карактера и да у бескласном друштву нестaje ауторитет као политички инструмент. Међутим, поставља се питање да ли то значи да тиме нестaje и сваког потчињавања индивидуалних воља у друштвеним односима? Да ли гледиште да ће у комунизму нестати управљање људима а остати само управљање стварима, које заступа марксистичка теорија, значи управо ишчезавање сваког потчињавања и заповиједања у друштву? Да ли све веће ослобађање индивидуе, које води ка „скоку из царства нужности у царство слободе”, значи уклањање сваке принуде која би личности могла наметати решења без обзира на њену вољу?

У вези са овим поставља се сасвим одређено питање које је од интереса за савремени процес друштвеног живота у првом реду код нас. Наиме, да ли процес демократизације друштвеног уређења треба усмјера-

(1) Др. Радомир Лукић: Теорија државе и права, Београд, 1953, књ. I, с. 215.

вати ка стварању таквог поретка у коме представнички друштвени органи, у првом реду централни, неће моћи да доносе одлуке које мора свако усвајати него само препоруке које ће појединци добровољно прихватити увиђајући њихову оправданост? Да ли та добровољност треба да значи и могућност одбијања и неизвршења тих препорука од стране појединаца, ако они налазе да су супротне њиховим интересима? Да ли демократски централизам, као основни принцип на коме почива механизам друштвеног управљања у савременом социјалистичком уређењу, треба да буде замијењен неком потпуном децентрализацијом гдје ће индивидуе, као такве, бити суверене, као и свака нижа асоцијација у односу на вишу. Једном ријечју, поставља се питање односа између појединца и заједнице, личних и општих интереса у будућем друштву које ми данас себи постављамо као циљ и о коме можемо говорити са потребним степеном реализма.

У теорији су позната гледишта да будуће друштво треба организовати тако да друштвени органи имају само савјетодавну функцију док индивидуе треба да буду суверене, тј. у таквој ситуацији да могу слободно, према својој оцјени, прихватити или одбацити препоруке ових органа. У оваквим гледиштима није тешко препознати индивидуалистичка и анархистичка схватања. Али, ако их је лако препознати, не значи да их је сасвим лако и једноставно и одбацити. То најбоље доказује чињеница што се и данас могу срести схватања која су блиска анархистичким гледиштима. То јасно уочава и констатује и Програм Савеза комуниста Југославије.

Анархисти одбацују не само политички ауторитет — државу него и ауторитет уопште, како је напријед дефинисан. При том, они полазе од схватања да је ауторитет сувишан кад се постигне сагласност између личних и општих интереса. Та сагласност је, по њима, дата у самој индивидуи која је по природи и самостално и друштвено биће. Њој је урођено да живи у друштву и њени су лични интереси, у суштини, истовремено и друштвени. Међутим, да би индивидуе доносиле правилне закључке о својим интересима потребно је да буду економски равноправне, слободне и обавијештене о свим битним друштвеним питањима.

Ако друштвени органи предоче индивидуама најбоља могућа решења онда, по мишљењу анархиста, нема бојазни да их оне неће усвојити, јер су то и њихови лични интереси. Међутим, најсигурнији критеријум за оцјену која су то најбоља решења носи индивидуа у себи. Она даје последњу оцјену о томе да ли је оно што предлажу друштвени органи оправдано и прихватљиво или није. Отуда се општи интереси могу усагласити са личним тек у условима када се опште норме не натурају појединцима, када иза њих не стоји никаква спољна принуда него њихова снага лежи само у карактеру онога што препоручују.

Полазећи од оваквих схватања, Пјер Жозеф Прудон (*Pierre-Joseph Proudhon*), кога иначе сматрају оцем анархизма, замислио је друштвено-политички систем будућности као конфедерацију комуна. Комуне су заједнице непосредно удружених индивидуа које су суверене у односу на све шире асоцијације укључујући ту и друштво као цјелину. Тек кад ко-

муне дају свој пристанак, препоруке централних, провинцијских и других друштвених органа, постају важеће и извршне. Тако, централни органи имају за дужност да проналазе праведна решења за питања која су од интереса за цијелу заједницу, али ниже асоцијације, у првом реду комуне, могу њихове препоруке и одбацити ако сматрају да нијесу у складу са њиховим личним интересима у датим условима.

„Умјесто апсорбовања федералних држава или провинцијских и муниципалних ауторитета у један централни ауторитет треба свести овлашћење овог на просту улогу опште иницијативе, узајамне гаранције и надзора, чији декрети постају извршни само уз овлашћење конфедерираних влада и службеника у њиховим службама, као што у уставној монархији свака одлука која потиче од краља да би била извршна, мора бити покривена према потписом неког министра” (2). (Подвукао Р.П.)

Главни чинилац за усклађивање индивидуалних и општих интереса, по Прудону, јесте природом дата складност личног и друштвеног у самом појединцу. Други нужни али допунски чинилац јесте такав друштвени систем који управо омогућава одлучујућу улогу појединца, као таквог, у оцјени тог склада и односа на општем плану.” Ма каква била моћ колективног бића, каже Прудон, она не сачињава због тога, са гледишта грађанина, суверенитет [...]” (3).

Овде треба подвући и ту чињеницу да Прудон претпоставља могућност постојања „праведног” политичког система само на подлози таквих економских односа који искључују експлоатацију и друштвену неједнакост. Међутим, поставља се питање да ли је могуће и у једном бескласном друштву укинути обавезност закључака централних органа у нормативном смислу а да при томе систем буде ефикасан? Другим ријечима, да ли се та ефикасност може свести само на препоруке и савјете централних органа и на добру вољу и разумијевање нижих асоцијација и грађана?

Да би се одговорило на ово питање, потребно је расправити однос између личних и општих интереса. Разумије се да је то овдје могуће само у једном најопштијем виду.

Ни општи ни лични интереси нијесу нешто урођено, дато у природи појединца, како мисле анархисти, већ су то друштвене категорије. То најбоље показује досадашњи друштвени развитак гдје су постојали и складност и антагонизам између личних и општих интереса, у зависности од економских и разних других услова живота.

У класном друштву, због неједнаких материјалних и других услова живота појединаца, не може бити ни склада у њиховим односима. Интереси поглачене класе не могу бити сагласни са интересима владајуће класе, без обзира што је дотичан начин производње нужан за одређену стапу историјског развоја. Људи не могу да се помире са потчињеним положајем у односу на друге индивидуе, и само борбом могу да поправе

(2) Du Principe fédératif, nouvelle édition, Paris, s. a., Flammarion, p. 23.

(3) De la Justice dans la révolution et dans l'église, Paris, 1931, Rivière, t. II, p. 263.

своје животне услове а евентуално и да свргну владајућу класу и сами заузму њен положај. Због непомирљиве класне борбе нужно је постојање државе која ће одржавати постојећи поредак и на тај начин омогућавати опстанак друштва. Норме које доноси држава и мјере које она предузима у циљу одржавања постојећег поретка представљају у суштини заштиту интереса оних који се налазе у економски владајућем положају.

Држава, и као репрезентант друштва и заштитник званичних општих интереса, по правилу штити интересе владајуће класе. Разумије се да то у начелу не значи неку самовољу државе, како мисли Прудон и други анархисти, него друштвену нужност у постојећим условима. Отуда, у класном друштву такозвани општи интереси не представљају и интересе свих него у првом реду интересе владајуће класе.

„У досадашњим сурогатима заједнице, у држави, итд., постојала је лична слобода само за индивидууме који су се развили у односима владајуће класе, и само уколико су били индивидууми те класе. Привидна заједница, у којој су се индивидууми досад уједињавали, стално се насупрот њима осамостаљивала, јер је била уједињење једне класе насупрот друге, истовремено је била за потчињену класу не само једна сасвим илузорна заједница, него и нови оков. Тек у стварној заједници стичу индивидууми у свом удружењу и помоћу њега и своју слободу” (4) (Подвукао Р.П.)

Излази да тек у „стварној заједници”, тј. у условима постојања економске и друштвене једнакости грађана, представници општих интереса престају бити поједини слојеви или класе а то постају све удружене индивидуе у једном друштву. Тек тада настају могућности за усаглашавање између личних и општих интереса. Ову чињеницу уочава и Прудон, али за дискусију је, с једне стране, колико он правилно схвата однос између ових категорија, а с друге стране, колико његов друштвено политички систем, замишљен као конфедерација комуна, у условима једног „праведног”, односно бескласног друштва може бити адекватна форма за усклађивање ових интереса.

Општи интереси у бескласном периоду представљају израз материјалних и других могућности друштва као цјелине у датом периоду, најбоља ријешења за све с обзиром на дате услове, а не идеал који су унапријед жељеле и са којим су унапријед сложне све индивидуе и асоцијације. Они нијесу дати у природи индивидуе, као неки стални аршин, него представљају категорију која се мијења независно од воље изолованих појединаца, као таквих, и зато их они морају, са промјеном објективних околности, увијек изнова сазнавати и прецизирати.

На тај начин, општи интереси се појављују, у односу на индивидуе, као императив и то не нечије посебне воље него као израз одређених услова живота удружених индивидуа у економски и културно равноправној заједници.

Међутим, да би општи интереси у једном друштвеном систему заиста и представљали друштвену нужност и обавезу, они морају бити и одре-

(4) Маркс—Енгелс: Рани радови, Загреб, 1953, с. 340—341.

ђени на начин који обавезује. Другим ријечима, нормe које формулишу ове интересе а које доносе, по правилу, централни органи морају бити обавезне за све а не пренпуштене слободној вољи суверених појединаца или комуна на усвајање или одбијање, како мисли Прудон. Јер, ако би се тако поступило, онда би се дошло у ситуацију да се личне жеље и прохтеви прихватају и проглашавају као индивидуални а тиме и као општи интерес.

Иза различитих хтења и поступака појединаца треба видјети, у првом реду, њихове различите улоге и положаје које имају у одређеном друштву на датом степену развитка. Резултанта ових воља на друштвеном плану представља, по правилу, општи интерес друштва, као израз најцелисходнијих ријешења са гледишта целине у датим условима материјалног и културног живота друштва.

Разумије се, са смањивањем економских и културних разлика међу људима све је мања и суштинска разлика у њиховим схватањима и захтјевима, али та разлика никада потпуно не нестаје. Она се, са нестанком класног друштва, само квалитативно мијења, претварајући се у супротности које нијесу антагонистичког карактера и које је могуће усагласити.

„Шта су индивидууми, то зависи, дакле, од материјалних увјета њихове производње.” Или даље: „Друштвено уређење и држава стално произилазе из животног процеса одређених индивидуума, али ових индивидуума не таквих какви би могли изгледати у својим или туђим предоцбама него какви су у стварности, тј. како дјелују и материјално производе, дакле, како делују у одређеним материјалним оквирима, претпоставкама и увјетима независним од њихове воље” (5).

Разумије се, кад се говори о индивидуалној вољи или хтењу мисли се на такву вољу која се формира у одређеним условима а не на самовољу и индетерминизам.

Дакле, индивидуа као таква или ма која парцијална и друштвена заједница као таква не могу коначно одлучивати о томе шта је друштвено а шта није ни у бескласном друштву, јер се не налазе у ситуацији да би могле да то квалификовано цијене.

У једном бескласном друштву појединци треба да буду у ситуацији да имају могућност да слободно удружени кроз своје организације исправљају механизам кроз који се формулишу или поступак помоћу којег се уобличавају заједнички интереси, али не и могућност да као појединци или парцијалне организације одбијају одлуке тога механизма као цјелине. То, дакле, важи и за комуно и сваку другу територијалну заједницу у односу на ширу асоцијацију, односно друштвену заједницу уопште.

Општи интереси могу бити понекад и погрешно формулисани од одговарајућих органа, али и у тим случајевима индивидуе треба да имају само право да одговарајућим поступком захтијевају промјену одговарајућих одлука, или промјену самог механизма друштвеног управљања.

(5) Маркс—Енгелс: н. д., с. 293.

Међутим, у једном рационално организованом поретку оне не могу имати могућност да просто одбију извршење норми које регулишу опште интересе. Да ли су оправдани њихови захтјеви или не, треба поново одлучивати друштвено, на нивоу који одговара дотичном питању.

Прудон правилно истиче да норме које доносе централни органи државе представљају у ствари једну резултанту која није истовјетна са захтјевима појединаца и њихових асоцијација. Али, он ипак сматра да ће појединци усвојити ову резултанту добровољно, ако је она слободно и правилно формирана, другим ријечима, ако представља праведно ријешење без обзира што је различито од полазних индивидуалних ставова. Ово ради тога што је у природи индивидуе да се покорава правди кад је сазна. „Правда је за разумна и слободна бића каже Прудон, врховни узрок њихових опредељења. Да би била потврђена и вршена од свих она само треба да буде изложена и схваћена” (6).

Међутим, ово је баш коријен његове основне заблуде. Ово је довољно да докаже немогућност његовог система у коме индивидуе суверено одлучују хоће ли прихватити или одбацити норме „централног ауторитета” које по правилу прописују нешто што је различито од њихових личних захтјева.

Може се с правом очекивати да ће индивидуе у бескласном друштву добровољно прихватити норме које формулишу опште интересе ако оне заиста и представљају најбоља ријешења у датим условима. Али, појединци не могу знати да ли су та ријешења управо најбоља, чак и кад су норме формулисане, него то дознају тек њиховом примјеном у пракси. Зато се оне морају прихватити као израз друштвене нужности, а то значи да морају бити обавезне.

Да би нешто било нужно у друштву оно се, у нормативном погледу, мора јављати као обавезно. Да би индивидуе могле слободно дјелати и доносити одлуке у складу са општим интересима, њима морају бити познате све битне околности у којима дјелују, како каже и Прудон. Али, прије свега, њима мора бити позната околност да о томе шта су општи интереси одлучује друштво као цјелина преко свог самоуправног механизма а не суверена индивидуа или поједине њихове асоцијације.

Одлукама које доносе централни органи у име друштва морају се потчињавати индивидуе, комуне и све друге групе, с обзиром да њихови захтеви за одређеном коришћу или другим постигнућем нијесу у њима потпуно заступљени. Тек преко ових норми они сазнају шта је друштвено могуће и опште, па се према томе морају и равнати и формирати своје личне интересе. Тако би индивидуалне интересе представљали само они захтеви појединаца који су у складу са општим интересима. Отуда про-изилази да лични као и друштвени интереси нијесу природно дати него друштвено условљени. Лични интереси настају кориговањем индивидуалних захтјева према општим интересима.

Индивидуални захтјеви представљаће индивидуалне интересе само ако су у сагласности са општим интересима који се појављују као прет-

(6) Proudhon: De la Justice, t. II, p. 263.

ходни услов и императив. У овом смислу могуће је говорити о постојању услова за усклађивање личних и општих интереса у једном бескласном друштву али не и о њиховој аутоматској и сталној усклађености. Проблем довођења у склад ових двеју категорија је сталан процес њиховог усаглашавања а не стварање потпуне и сталне хармоније.

Сагласност између општих и личних интереса не састоји се у њиховој потпуној идентичности него у одсуству међусобних противречности. Лични интереси биће у складу са друштвеним ако се крећу у оквиру општих.

Супротност између личних и општих интереса, кад су ови задњи нормирани, појављује се на површини, у првом реду, као сукоб између индивидуалних захтева и општих норми. Међутим, како из реченог слиједи, то још не значи да је то увијек и стваран сукоб између општих и личних интереса. Тај сукоб би могао настати у случају ако се друштвени органи осамостале, на чем правилно скрећу пажњу Прудон и други анархисти; па општим интересима проглашавају своје личне интересе или било ког другог дијела становништва. Међутим, у начелу, то је у једном бескласном друштву у коме су укинуте економске разлике, као и разлике између умног и физичког рада и друге, могуће спријечити јер су створени објективни услови за постизање складности између ових интереса. Кад су ови објективни услови дати, онда је чисто организационо питање како ће се то у пракси постићи, а то је у домену људске моћи.

Али, и поред суштинске складности између општих и личних интереса остаје трајна супротност између индивидуалних захтјева и норми које формулишу општи интереси. Та супротност не може бити никад уклоњена из друштва, докле год постоји кретања и развитака.

Процес усаглашавања општих и индивидуалних интереса је двостран. С једне стране, то је процес формирања општих интереса на основу слободно формираних индивидуалних захтјева у одређеним условима, а с друге, то је кориговање индивидуалних захтјева према већ формираним општим интересима. Не постоји, дакле, нека примарност општих над личним интересима, јер се они у начелу не супротстављају и ту је Прудон у праву; али постоји примарност општих интереса над индивидуалним захтјевима у том смислу што су први обавезни за друге све донде докле се не промијене услед промјене индивидуалних захтјева и потреба.

Борба супротности јесте један од сталних закона развитка друштва који у измијењеним околностима и у измијењеном виду треба да важи и за будуће бескласно друштво. То је уосталом основни закон дијалектике који важи не само у људском друштву него и у природи и у људском мишљењу.

Прудон очигледно гријеши у томе што сматра да друштвене одлуке не треба да буду нормативно обавезне, без обзира на који су начин формиране, ако их индивидуе нијесу спремне прихватити. Тиме он даје приоритет индивидуи у односу на друштво и тиме се сврстава међу индивидуалисте. Разумије се да није исправно ни друго гледиште које даје приоритет друштвеном интересу у односу на лични јер управо друштвени интерес треба да буде истовремено и оквир за могући лични интерес.

Међутим, приоритет свакако припада друштвеном интересу у односу на индивидуалне захтјеве који одударају од друштвених могућности али у том случају имамо и непоклапање индивидуалних захтјева и индивидуалних интереса. Тада лични захтјеви нијесу формирани на основу довољног познавања свих битних околности и друштвених могућности, они се још нијесу уобличили у јасно сазнање о личном интересу.

Дакле, кад се говори о складности општих и личних интереса у једном бескласном, комунистичком друштву, не мисли се на њихово аутоматско усклађивање нити на непостојање супротности. Ту се мисли на постојање објективних услова за савладавање тих противречности, на начин да се општи и лични интереси доведу у склад. Али, то могу постићи само *удружене индивидуе* које ће заједнички одређивати услове свога рада и чије ће одлуке бити обавезне за сваког појединца. Слобода индивидуа огледа се овдје не у некој самовољи или индивидуалном суверенитету него у равноправном одлучивању са другим. Говорећи о положају индивидуе у „заједници пролетера” Маркс и Енгелс у *Немачкој идеологији* између осталог кажу: „Она је такво уједињење индивидуума (наравно под претпоставком већ развијених производних снага), које њиховој контроли подвргава увјете слободног развика и кретања индивидуума, увјете који су досад били препуштени случају и осамостаљивали се насупрот појединим индивидуама” (с. 341).

Услови слободног развика претпостављају, дакле, заједничку контролу удружених индивидуа над појединцима, као таквим, како би у тим одређеним оквирима могли бити слободни. Али одређивање оквира од стране заједнице значи обавезу за све у одређеним питањима која су заједничка. Удружене индивидуе појављују се као ауторитет у односу на појединце, и то је неминовно у сваком будућем поретку којег ми реално можемо замислити.

Добровољност значи да ће човек моћи да постане свесан своје друштвене улоге и да свој живот прилагођава друштвеним могућностима и условима живота, али то је могуће само кроз одређену организацију и њена правила, које ће сви заједнички образовати али којима ће морати и да се појединачно потчињавају. Будући да човек може и мора живјети једино у друштву, он постаје свјесан не само општег него и свог личног интереса тек кроз друштвену организацију. Али, с обзиром да не постоји потпуно поклапање између индивидуалних хтења и општих интереса, постоји потреба за општим нормама које ће опште интересе формулисати. С обзиром да из истих разлога постоји и могућност за њихово кршење, неопходно је да те норме буду императивне:

„[...] јер се разне правне и моралне норме постављају као *норме*, као *захтеви* у односу према индивидуалном хтењу баш зато што човек увек може и што ће увек моћи да се о норми огреши. Кад не би грешио, кад не би могао грешити онда ми и не би требало никакво правило, никакав идеал о ономе што треба да урадим и сваки моменат обавезности, *дужности*, исчезео би из људског живота. Међутим, стварни људски живот је увек и неизбежно постављање норми и идеала, борба за њих и огрешење о њих. Потпуно покла-

пање сваког индивидуалног поступка и опште норме значило би да је и процес и прогрес завршен: а они то никада неће бити, јер без незавршености и несавршености нема даљег напретка" (7).

Индивидуе ће вјероватно, по правилу, добровољно усвајати одлуке које доносе поједине асоцијације, али само ако буду доведене у такав положај да то стварно и буду морале а не само хтјеле. Добровољност не може никако бити апсолутна, тј. у том смислу да индивидуе, као такве, суверено одлучују о поменутих закључцима. Добровољност овдје значи само то да ће индивидуе кад буду сазнале нужност извјесне одлуке њу и прихватити као такву. Али, да би оне могле схватити да је извјесна одлука друштвених органа нужна, неопходан је услов да она буде дата, како је већ речено, у једној форми која обавезује. У противном њима нијесу познате све околности и стварају се могућности за самовољну оцјену и поступак.

Норме које регулишу опште интересе имаће императивни карактер. Иза њих мора стојати ауторитет удружених индивидуа, тј. друштва као цјелина. Другим ријечима, оне морају бити санкционисане. Што се притом ипак говори о њиховом добровољном усвајању, то долази отуда што индивидуе, по правилу, могу да схвате тај императив и да га прихвате без употребе неког посебно организованог насиља које би их на то принуђивало. Ово постаје могуће јер поменуте норме неће бити натуране у име интереса неке личности или групе, слоја, итд., него, како је већ речено, као израз природне нужности, односно друштвених могућности на датом степену развика друштва. Добровољност се не огледа у томе што би индивидуе могле да одбацују те норме него у томе што оне постају свјесне њихове нужности и обавезности и прихватају их као такве али су у стању и да их промијене кад више не одговарају промијењеним околностима и новонасталим потребама.

Проблем, дакле, није у томе да ли ове норме треба да буду обавезне, што је несумњиво, него у томе да оне буду прави израз општих интереса и да се омогући њихова промјена одговарајућим друштвеним поступком кад то више не буду. Иза норми које формулишу такав интерес неће стајати држава али хоће ауторитет целог друштва који је већа сила од државе.

Не признајући никакав стварни друштвени ауторитет, Прудон није признавао ни потчињавање воље мањине вољи већине, сем, како изгледа, у органима комуне, што представља изузетак и недоследност у његовој општој концепцији. Међутим, то је једино могући облик рада у сваком друштву, па и бескласном. Додуше, потчињавање је овдје само један нужен, технички облик рада који не представља неку сталну подјелу на владу и опозицију, диктирану посебним интересима, него нужен друштвени инструменат да би се нашла најбоља рјешења а да при том поредак остане ефикасан.

(7) Др. Вуко Павићевић: О неким стилским принципима марксизма и њиховом значају код нас, „Борба“, Београд, од 1 маја 1955.

Полемишући са анархистима и Маркс и Енгелс су одбацивали њихове аргументе о потреби уклањања сваког ауторитета из друштва ради слободе личности. Ауторитет је нужан у бескласном друштву не као израз нечијих посебних интереса него као императив којег намеће потреба за савлађивањем природе, која на разним нивоима развитка производних снага захтијева и одговарајућу друштвену организацију. Ако хоће да буде ефикасна, ова организација мора бити и ауторитативна. Енгелс, у свом чланку „О ауторитету”, истиче нужност потчињавања индивидуалних воља, на пример, у фабрикама, и то не само у капиталистичким него и у оним које представљају друштвено власништво јер то захтијева аутоматски процес фабричког рада. Радници договорно одлучују о радним часовима и општим условима рада али разна питања која искрсавају у току производње морају се ријешавати ауторитативно.

„Рјешавала се та питања одлуком делегата који стоје на челу сваке гране рада или се решавала, кад би то било могуће, већином гласова, воља појединца се увек мора потчињавати, а то значи да се питања морају решавати ауторитативно.” И даље, на истој страни: „Бар што се тиче часова рада, над вратима тих фабрика може се написати: *Lasciate ogni autonomia voi ch'entrate* (оставите сваку аутономију ви који улазите)” (8) (Подвукао Р.П.)

Ово потчињавање индивидуалних воља, истиче даље Енгелс, нужно је не само у фабрикама и радионицама него и на железницама, парабродима, итд. На основу већ реченог излази да је оно нужно и у друштву, у механизму друштвеног самоуправљања.

„Дакле, видели смо да су с једне стране, изван ауторитет делегиран овако или онако, а с друге — извесно потчињавање, независно од сваке социјалне организације, за нас обавезни услед материјалних услова у којима се врши производња и промет производа” (9).

Маркс и Енгелс су уочавали законитост и нужност постепеног нестајања политичког ауторитета али су били далеко од тога да мисле да тиме нестаје и сваки ауторитет уопште. Одумирање државе они су видјели као постепено нестајање политичке организације, тј. нестајање државе као апарата у рукама појединог слоја или класе, или као механизма издвојеног из друштва који може засновати своје посебне интересе који су у супротности са интересима друштва као цјелине. Држава треба да се претвори у организацију за заштиту општих интереса, што значи да треба да престане да буде политичка организација а тиме и држава.

„Зашто се антиауторитаристи не ограничавају на то да вичу против политичког ауторитета, против државе. Сви социјалисти се слажу у томе да ће политичка држава, а с њоме и политички ауторитет, исчезнути услед будуће социјалне револуције, тј. да ће јавне функције изгубити свој политички карактер и претворити се у просте административне, које чувају праве интересе друштва. Али, антиау-

(8) К. Маркс—Ф. Енгелс: Изабрана дела, Београд, 1949, т. I, с. 614.

(9) Н. д., с. 615.

торитаристи захтијевају да се ауторитарна политичка држава укине одједанпут, још прије него што буду уништени социјални односи који су је родили. Они захтијевају да први акт социјалне револуције буде укидање ауторитета” (10). (Подвукао Р.П.)

Као што се види, Енгелс је „само” против политичке државе али то управо значи и њену квалитативну промјену из класне у општедруштвену организацију. Међутим, оно што ово гледиште разликује од анархистичког није само чињеница што анархисти хоће да релативно брзо ликвидирају државу. Разлика је битна у томе што они хоће да ликвидирају, бар у начелу, и ауторитет у друштву уопште. Међутим, под нестајањем политичке државе не треба разумјети и нестанак сваке ауторитативне организације. Да би једна организација дјеловала у општем интересу не значи да она не смије бити ауторитативна.

„Ауторитет и аутономија су ствари релативне, њихове сфере мијењају се са различитим фазама друштвеног развика. Кад би се аутономисти ограничавали на то да кажу да ће социјална организација будућности допустити ауторитет само у оним границама у којима га односи производње чине неизбјежним, онда бисмо се с њима могли разумјети, али они су слијепи за све *чињенице које га чине нужним* и боре се против ријечи” (11). (Подвукао Р.П.)

Другим ријечима, „социјална организација будућности” може штити општи интерес друштва а бити при том врло ауторитативна. Исто тако је могуће замислити и нижи степен њене ауторитативности, али докле год постоји заједнички живот у друштву немогуће га је замислити без постојања сваког ауторитета.

Марксистичко гледиште о одумирању пролетерске државе, поред тога што претпоставља одговарајућу економску подлогу, висок степен развоја производних снага, друштвену својину над средствима за производњу, нестајање експлоатације и класних разлика, итд., види проблем у организовању таквог механизма, друштвеног управљања који од силе „изнад друштва” постаје истински представник заједничких интереса индивидуа на разним нивоима, оруђе које друштво може ефикасно да контролише. Дакле, проблем је у томе како то постићи а не да ли ће тај механизам бити ауторитативан.

Прудон је, на примјер, видио ауторитет у првом реду у централним органима са којима је обично поистовјећивао државу. Да би спријечио отуђење државе од друштва он је, с једне стране, сматрао да је нужно оставити што мање дјелатности у надлежности централних органа а тежиште друштвеног управљања пребацити на комуне. С друге стране је централне друштвене органе лишио ефикасности свдећи их на обичне савјетодавне и иницијативне органе и на тај начин их укинуо као ауторитет. Ово је управо и најкарактеристичнија црта Прудоновог политичког система. „Групе које сачињавају конфедерацију, вели Прудон, оно што се уосталом зове држава, јесу саме државе, управљајући, судећи и

(10) Н. д., с. 615—616.

(11) Н. д., с. 615.

администрирајући у пуном суверенитету према својим властитим законима" (12).

Неки писци нијесу ову карактеристику учавали и разумјели или су је намјерно искривљавали, па су Марксово схватање о комуналном систему идентификовали са Прудоновим федеративним поретком. Тако, на примјер, Бернштајн (Bernstein) у свом дјелу *Претпоставке социјализма и задаци социјалне демократије*, говорећи о Пруденовом схватању суверене комуне и федеративном повезивању комуна у друштвени систем, каже између осталог и ово: „Укратко, при свим другим разликама између Маркса и „малограђанина“ Прудона, у овим је тачкама мисаони ток тако близак, колико је то само могуће" (13).

По Бернштајну излази да је Марксово и Прудново схватање о улози комуна у будућој социјалној организацији а нарочито о начину њиховог повезивања у јединствени систем скоро идентично. Међутим, мада заиста има извјесних сличности у ставовима о значајној улози комуна као форми непосредне демократије, неопходној за остварење истинског суверенитета и за спречавање отуђења представничких органа друштва и онемогућавање бирократизма, међу њима постоји принципијелна разлика нарочито у питању односа између комуна и ширих територијалних асоцијација, посебно између комуна и централних органа.

Маркс је сматрао да пролетерску државу треба организовати на бази уједињења самоуправних комуна. Али, та самоуправност комуна код Маркса није значила њихову сувереност него добровољно уједињење на принципу демократског централизма. Маркс не супротставља комуни центру или другим асоцијацијама него је укључује у јединствени систем друштвеног самоуправљања. На комуне се преносе широка овлашћења али они послови који су заједнички за друштво као цјелину остају у надлежности централних органа који у тој сфери доносе општеобавезне одлуке. Процес одумирања државе и демократизацију друштвеног живота Маркс није видио у некој апсолутној децентрализацији него у стварању јединственог механизма управљања који ће с једне стране бити подложен друштвеној контроли, а с друге стране обезбеђивати „јединство нације”.

Говорећи о начелима на којима је требало да се организује комунално уређење у Француској за вријеме Париске комуне, Маркс у *Грађанском рату у Француској*, између осталог, каже:

„Мали број функција, али веома важних које би тада још остале за централну владу, нијесу имале да буду укинуте, као што се то намјерно лажно тврдило, него су имали да их врше комунални и стога строго одговорни чиновници. Јединство нације није имало да буде развијено, него, напротив, да буде организовано путем комуналног уређења и да постане стварност путем уништења оне државне власти која се издавала за оличење тог јединства, али је хтела да буде од нације независна и да стоји над њом. Уствари, та државна власт била је само паразитска израстлина на телу нације. Док је чисто утијетачке органе старе државне власти требало отсећи, њене оправ-

(12) Du principe fédératif, p. 237.

(13) Ед. Бернштајн: н. д., објављено у зборнику Марксизам и ревизионизам, Загреб, 1958, с. 178.

дане функције требало је отети од такве власти која присваја себи право да стоји изнад друштва, и вратити одговорним службеницима друштва" (14).

Сагласност између Маркса и Прудона, кад је ријеч о перспективи државе у будућој социјалној организацији, треба видјети прије свега у томе што се обадвојица слажу да она треба да нестане из друштва. Међутим, постоји принципијелна разлика у погледу брзине њеног нестајања и, као што је већ речено, у погледу садржине оног што се подразумева под нестајањем државе.

Говорећи о том питању Лењин истиче да је баш питање федерализма, односно централизма оно питање гдје се Маркс са Прудоном, а и са другим анархистима, највише разликује.

„Маркс се разилази са Прудоном а и с Бакуњином управо у питању о федерализму (а да и не говоримо о диктатури пролетаријата). Федерализам проистиче начелно из ситнобуржоаског схватања анархизма. Маркс је централиста. И у његовим расматрањима нема никаквог одступања од централизма. Само људи пуни хифтинске 'сујеверне вере' у државу могу уништење буржоаске државне машине сматрати за уништење централизма" (15). (Подвукао Р.П.)

Не може, дакле, бити јасније речено да је Маркс сматрао да друштво мора бити организовано на принципу демократског централизма, и то не само у прелазном периоду него и у бескласном друштву. Такав закључак произилази из неминовности живота људи у заједници и из потребе координације индивидуалних дјелатности, нарочито у развијенијим друштвима. Међутим, треба истаћи да принцип демократског централизма не треба схватити као неки статички појам већ он треба да се развија у складу са захтјевом који поставља економски и друштвени развитак.

Наша савремена теорија у Југославији, и поред истицања великог значаја улоге комуна у развијању социјалистичке демократије и самоуправљања, такође не прихвата принцип суверености комуна и њиховог повезивања на бази конфедерације. Напротив комуне су само самоуправне политичко-територијалне и друштвено-економске јединице које сачињавају дио јединственог система заснованог на принципу демократског централизма који обезбеђује потребно, „јединство нације", како је говорио Маркс.

„Комуне се не образују да би се друштво раслојило и разбило, већ да би се што добровољније, свесније и стварније ујединило. Отуд комуне могу јачати и развијати се само уколико су стварнији социјалистички друштвени односи и уколико је јединственији по духу и садржини систем социјалистичке демократије заснован на јединственом начелу самоуправљања радног народа у свим крајевима

(14) К. Маркс—Ф. Енгелс: Изабрана дела, т. I, с. 498.

(15) Лењин: Држава и револуција, Изабрана дела, Београд, 1950, т. II, књ. I, с. 180.

земље и на свим степенима друштвеног политичког и државног уређења" (16).

Одавде се могу извући и неки закључци који су од непосредног интереса за савремену социјалистичку теорију и праксу. Наиме, чини се сасвим сигурно да би било неправилно сматрати да је све веће проширивање демократије и ослобађање личности једино могуће са све већом децентрализацијом друштвеног управљања, и да пуна демократија, односно одсуство сваке политичке власти захтјева пуну децентрализацију, сувереност комуна или чак и личности. Свако иоле развијеније друштво, било класно или не, има своје заједничке послове које мора обављати преко заједничких органа. У класном друштву ту функцију у првом реду врши држава која се појављује и као репрезентант друштва. С нестанком класних супротности нестаје потребе само за државом као класном, политичком институцијом али не и за једним репрезентантом друштва као целине. Држава, дакле, одумире или нестаје као политичка организација, кас организација власти а то и јесте квалитативна промјена, али не одумире и механизам који служи за координацију и руковођење заједничким пословима друштва. Све већу демократизацију друштвеног живота и управљања не треба, дакле, схватити као све већу децентрализацију него као процес у коме се људи, с једне стране, све више ослобађају експлоатације и економски изједначавају, и с друге стране и на основу тога, стварају такав механизам управљања који ће бити послушно оруђе у њиховим рукама. Децентрализација је једна од мјера која доприноси стварању таквог механизма али се с њом може ићи само до одређеног степена. У сваком конкретном друштву постоји у том погледу граница преко које се не може ићи а да друштво буде рационално организовано (17).

С друге стране, развијање социјалистичке демократије не састоји се само у непосредном одлучивању људи о свим питањима већ и у успјешној контроли органа који раде у њихово име. Уклањањем државе не треба, дакле, да дође до слабљења или лабављења друштвеног јединства него на против. Само, друштвена интеграција у социјалистичком друштву врши се на принципу самоуправљања а не административно-бирокуратски. Отуда, било би сасвим погрешно идентификовати сваки централизам са бирократизмом.

Кад је ријеч о демократизацији код нас, није искључено да будући развтикак нашег друштва може довести и до јачања извесних централних органа и функција. Тако, чини се, да би свакако било на мјесту да наш нови Устав или нови закони, у складу са њим, предвиде јачање неких централних функција које би допринеле још успешнијем руковођењу друштвеним пословима. Једна од таквих дјелатности била би свакако контролна, јер је јасно да децентрализована друштвена контрола не може бити ефикасан инструмент на плану заштите општих интереса. Сваки

(16) Др. Јован Ђорђевић: Уставно право и политички систем Југославије, Београд, 1961, „Савремена администрација“, с. 241.

(17) В. мој прилог у дискусији о централизму и децентрализацији, „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 2—3/1959, с. 368—369.

нижи контролни орган не налази се у ситуацији да може јасно да сагледава опште интересе и да мора да их штити јер је интересно зависан од одговарајућих нижих представничких органа, који имају и своје посебне захтјеве.

Зато, поред постојеће, углавном децентрализоване и масовне контроле, требало би увести и једну централизовану, стручну контролу постављену тако да служи као ефикасан инструмент нормалног функционисања нашег система друштвеног самоуправљања, да спречава кршење законитости и да доприноси стварању таквих услова, гдје свако може своје интересе заснивати само на линији и у оквиру општих интереса. Друг Кардељ је писао да управо широка децентрализација у друштвеном самоуправном механизму захтијева једну централну евиденцију и контролу да не би дошло до злоупотребљавања система. Ево шта он о томе, поред осталог, каже:

„Даљи проблем [...] је питање стварања механизма контроле над законитошћу рада локалне самоуправе, самосталних установа и организација, а и управних и других државних органа. Ако с једне стране обезбедимо самоуправљање у комуни, радничким саветима, срезовима и републикама по линији друштвено и управно-вертикално повезаних организација, онда морамо располагати и са довољно јаким и ауторитативним системом који ће бдити над уставношћу и поштовањем закона од стране тих органа.” И даље: „Чини ми се, ако бисмо заиста имали солидно израђена ова два инструмента, — друштвену материјалну евиденцију и контролу, као и контролу законитости аката — да бисмо могли још смелије ићи на развијање самоуправљања и у радничким саветима и у комунама”. (18).

Разумије се да овакво јачање друштвене контроле не би представљало јачање бирократизма нити неки корак назад у развоју демократије него напротив значајну мјеру у циљу њеног даљег успјешног развоја и заштите од изрођавања и анархистичких девијација.

Даљи процес демократизације код нас не би, дакле, требало очекивати само кроз неко преношење управних функција на грађане него га треба видјети и у демократизацији самих друштвених органа, од централних до најнижих. Такав један начин демократизације представља и смјешивање људи на руководећим местима по принципу турнуса, што најављује и наш нови Устав. То би, без сумње, представљало један од даљих крупних корака на плану одумирања државе и ликвидирања бирократизма. Лењин је говорио да свако треба да буде по мало бирократа да би нестало бирократизма.

Међутим, треба имати на уму и то да и најбоље форме не могу рјешити ниједан друштвени проблем ако нијесу испуњене одговарајућом садржином. Тек даљи развитак материјалних производних снага и подизање економског и културног нивоа широких народних слојева може омогућити да практично сви људи имају довољно времена и да могу са довољним познавањем радити на разним одговорним дужностима.

(18) Е. Кардељ: О даљој изградњи друштвеног и правног система, „Борба“, Београд, од 11 априла 1957.

Дакле, пуна демократија не значи непостојање централних друштвених органа нити њихов мањи ауторитет у пословима које у одређеним условима треба да врше него само да они произилазе из такве економско-политичке структуре и таквог организационог механизма који им намећу да своје интересе могу заснивати само у оквиру општих интереса. Став марксистичке теорије да ће у бескласном друштву нестати управљање људима и да ће постојати само управљање стварима не треба, дакле, схватити тако као да неће постојати никаквог подређивања воља појединаца другим индивидуалним и колективним вољама. Такво схватање било би потпуно индивидуалистичко. Управљање стварима а не људима значиће само промјену квалитета тога потчињавања воља. Неће више бити у питању наметање туђе воље која у себи носи и наметање туђих интереса него такво потчињавање воља које је диктирано заједничким интересима. Потчињавање индивидуалних воља које је истовремено и у интересу оних који се потчињавају, мада формално јесте потчињавање онима који издају заповести, у ствари то није под условом да је воља оног који заповиједа израз одговарајућих друштвених потреба а не његово пусто хтење.

Дакле, докле год постоји друштва постојаће и потреба за усмјеравањем одговарајућих заједничких активности а самим тим и одређено потчињавање воља појединаца, односно одговарајући друштвени ауторитети.

Радован Павићевић

ОСВРТ НА ПОРЕСКИ СИСТЕМ ЈУГОСЛАВИЈЕ

У последње време у многим државама расте интерес пореских стручњака, економиста и шире јавности за порезе и њихова дејства. Није реч само о интересу за порески терет који становници једне или друге државе морају подносити већ, што је далеко важније, о улози коју порези имају у основним друштвеним, посебно привредним кретањима. Као инструменти државне политике порези врше несумњиву улогу у остваривању различитих привредних, социјалних и културних циљева државе и баш стога постају предмет интересантан за анализирање и проучавање.

Улога бројних пореских облика у послератној изградњи социјалистичког друштвеног уређења у Југославији није ни мала нити се може потценити. Као директни инструменти државне интервенције у свим областима друштвеног живота порези су имали и данас имају велики значај. Пре свега, као инструменти са фискалним циљем и задатком да државној каси обезбеде нужна материјална средства за широко ангажовање у привреди и друштвеним односима, а затим, као инструменти са читавим низом разних ванфискалних задатака за измену остатака прошлости и радикално мењање друштвених односа. Протекли период друштвеног развоја Југославије богат је променама у свим областима живота. Динамика развртка и стална тежња ка изналагању најбољих решења за многобројне задатке наметали су потребу честог мењања и